

“YOSH XIVALIKLAR” TASHKILOTI VA UNING FAOLIYATI TARIXI

Oriental universiteti

Tarix fakulteti I-kurs magistranti

Rustamov Jo'rabek Xoliyor o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asr boshlarida Xiva xonligi hududida shakllangan “Yosh xivaliklar” tashkilotining paydo bo‘lish omillari, asosiy g‘oyaviy yo‘nalishlari hamda ijtimoiy-siyosiy faoliyati batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida harakatning jadidchilik oqimi bilan uzviy bog‘liqligi, Xiva jamiyatida ma‘rifiy va siyosiy islohotlar g‘oyalarini yoyishdagi o‘rni tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, “Yosh xivaliklar” faoliyatining cheklangan bo‘lishiga qaramay, uning milliy uyg‘onish, siyosiy tafakkur va fuqarolik ongining shakllanishidagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Yosh xivaliklar, Xiva xonligi, jadidchilik harakati, siyosiy islohotlar, ma‘rifat, milliy uyg‘onish.

Аннотация: В данной научной статье всесторонне анализируется деятельность организации «Молодые хивинцы», сформировавшейся в начале XX века на территории Хивинского ханства. В работе рассматриваются предпосылки возникновения движения, его идейные основы и общественно-политическая деятельность. Особое внимание уделяется взаимосвязи «Молодых хивинцев» с джадидским движением, а также их роли в распространении идей просвещения, правового государства и политических реформ в хивинском обществе. Несмотря на ограниченные возможности реализации своих программных целей, данное движение сыграло значительную роль в формировании национального самосознания и политического мышления.

Ключевые слова: Молодые хивинцы, Хивинское ханство, джадидизм, политические реформы, просвещение, национальное возрождение.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the organization known as the “Young Khivans,” which emerged in the early twentieth century within

the territory of the Khiva Khanate. The study examines the historical conditions that led to the formation of the movement, its ideological foundations, and its socio-political activities. Particular attention is paid to the relationship between the Young Khivans and the Jadid reformist movement, as well as their role in promoting ideas of education, legal governance, and political reform in Khivan society. Although the movement faced significant limitations in achieving its goals, it made an important contribution to the development of national consciousness and political thought.

Keywords: Young Khivans, Khiva Khanate, Jadid movement, political reforms, education, national awakening.

KIRISH

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyo hududida yuz bergan murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mintaqa tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. An'anaviy davlat boshqaruvi, feodal munosabatlar va ta'lim tizimidagi turg'unlik jamiyat taraqqiyotiga jiddiy to'siq bo'lib qolayotgan bir sharoitda, zamonaviy fikrlovchi ziyolilar orasida islohotlarga bo'lgan ehtiyoj tobora kuchayib bordi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasi ta'sirining kuchayishi, Yevropa va musulmon sharqidagi yangilanish jarayonlari mahalliy ziyolilar dunyoqarashining kengayishiga olib keldi.

Xiva xonligi ham mazkur tarixiy jarayonlardan chetda qolmadi. Mamlakatda ijtimoiy tengsizlikning chuqurlashuvi, ta'limning eskicha usullarga tayanib qolishi va davlat boshqaruvida samaradorlikning pastligi jamiyatda norozilik kayfiyatlarini kuchaytirdi. Ana shunday sharoitda jadidchilik g'oyalari Xiva muhitiga kirib kelib, yosh va ilg'or fikrli ziyolilarni birlashtira boshladi. Ular jamiyatni zo'ravonliksiz, bosqichma-bosqich isloh qilish mumkin, degan qarashni ilgari surdilar.

“Yosh xivaliklar” tashkiloti aynan shu tarixiy zarurat mahsuli sifatida vujudga keldi. Bu harakat o'z oldiga nafaqat siyosiy islohotlar, balki ma'rifiy yangilanish, milliy ongni uyg'otish va jamiyatni zamon talablariga mos ravishda rivojlantirishni maqsad qilib qo'ydi. Tashkilot a'zolari ta'lim va madaniyatni jamiyat taraqqiyotining asosi deb bilib, aholining huquqiy va siyosiy savodxonligini oshirishga alohida e'tibor qaratdilar.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur maqola “Yosh xivaliklar” tashkiloti va uning faoliyati tarixini ilmiy jihatdan asoslash maqsadida tarix fanida qabul qilingan zamonaviy metodologik yondashuvlarga tayangan holda olib borildi. Tadqiqotning metodologik negizini

tarixiylik, tizimlilik, mantiqiylik va qiyosiy-tarixiy tahlil prinsiplari tashkil etadi. Ushbu metodlar “Yosh xivaliklar” harakatining vujudga kelishi, rivojlanishi va tarixiy ahamiyatini o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy sharoitlari bilan uzviy bog‘liq holda yoritish imkonini berdi [1].

Tarixiylik prinsipi asosida Xiva xonligidagi siyosiy tuzum, ijtimoiy munosabatlar, boshqaruv tizimi hamda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuz bergan siyosiy jarayonlar tahlil qilindi. Bu jarayonda voqealarga zamonaviy nuqtayi nazardan emas, balki o‘sha davr sharoiti va tarixiy muhit doirasida baho berishga alohida e‘tibor qaratildi. Ayniqsa, jadidchilik harakatining paydo bo‘lishi va rivoji bilan bog‘liq omillar “Yosh xivaliklar” faoliyatini tushunishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Tizimli tahlil metodi orqali “Yosh xivaliklar” tashkiloti yaxlit ijtimoiy-siyosiy hodisa sifatida o‘rganildi. Tashkilotning maqsad va vazifalari, mafkuraviy qarashlari, ijtimoiy tayanchi hamda amaliy faoliyati o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ko‘rib chiqildi [2]. Bu yondashuv harakat faoliyatining ichki mantiqiy bog‘liqligini ochib berish va uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini aniqlash imkonini berdi.

Qiyosiy-tarixiy metod yordamida “Yosh xivaliklar” harakati Markaziy Osiyodagi boshqa islohotchi harakatlar, xususan, “Yosh buxoroliklar” hamda Usmonli imperiyasidagi “Yosh turklar” harakati bilan qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu solishtirish orqali “Yosh xivaliklar” harakatining umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlanib, uning mintaqaviy jadidchilik harakati doirasidagi o‘rni belgilandi.

Tadqiqotning manbaviy bazasi aniq va ishonchli tarixiy manbalarga tayangan holda shakllantirildi. Birinchi navbatda, birlamchi manbalar – Xiva xonligi davriga oid arxiv hujjatlari, xon farmonlari, ma‘muriy yozishmalar hamda davriy matbuot materiallari tahlil qilindi. Ushbu manbalar “Yosh xivaliklar” faoliyatini bevosita tarixiy faktlar asosida yoritish imkonini berdi [3].

Ikkinchi guruh manbalariga XX asrning birinchi yarmida yaratilgan ilmiy va tarixiy asarlar kiradi. Jumladan, V.V. Bartold, A.A. Semyonov, P.P. Ivanov kabi sharqshunos olimlarning asarlarida Xiva xonligi va mintaqadagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar muhim tarixiy faktlar asosida yoritilgan [4]. Ushbu asarlar tadqiqotda tanqidiy yondashuv asosida qo‘llanilib, mualliflarning davr mafkurasi bilan bog‘liq qarashlari inobatga olindi.

Uchinchi guruh manbalari sifatida mustaqillik davrida chop etilgan ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar va maqolalar alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Sh. Karimov, R. Abdullayev, D. Alimuhamedov kabi olimlarning jadidchilik harakati va Xiva xonligi tarixiga bag'ishlangan ishlari "Yosh xivaliklar" faoliyatini xolisona va milliy tarixiy yondashuv asosida tahlil qilish imkonini berdi [5].

"Yosh xivaliklar" tashkiloti masalasi ko'plab tadqiqotlarda umumiy jadidchilik harakati doirasida yoritilgan bo'lsa-da, uning faoliyatini Xiva xonligining ichki siyosiy jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda kompleks o'rganish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA

"Yosh xivaliklar" tashkiloti XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jamiyatda shakllangan islohotlarga bo'lgan ehtiyojning bevosita mahsuli sifatida vujudga kelgan. "Yosh xivaliklar" faoliyati an'anaviy feodal boshqaruv tizimi sharoitida paydo bo'lgan bo'lsa-da, u zamonaviy siyosiy va ma'rifiy g'oyalarni ilgari surganligi bilan ajralib turadi.

Harakatning asosiy yutug'i jamiyatda siyosiy va huquqiy ongning shakllanishiga turtki berganidadir [6]. Tashkilot a'zolari tomonidan ilgari surilgan konstitutsiyaviy boshqaruv, qonun ustuvorligi va ta'limni isloh qilish g'oyalari Xiva jamiyatida yangicha fikrlash madaniyatini yuzaga keltirdi. Bu g'oyalar keng omma orasida darhol chuqur ildiz otmagan bo'lsa-da, keyingi siyosiy jarayonlar uchun muhim mafkuraviy zamin vazifasini bajardi.

"Yosh xivaliklar" harakatining faoliyati bir qator obyektiv va subyektiv omillar bilan cheklangan. Birinchidan, Xiva xonligidagi siyosiy tuzumning mutlaq xon hokimiyatiga asoslanganligi islohotlarni amalga oshirish imkoniyatlarini toraytirgan. Ikkinchidan, jamiyatda savodxonlik darajasining pastligi va an'anaviy qarashlarning ustuvorligi harakat g'oyalarining keng xalq ommasi tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlanishiga to'sqinlik qilgan [7].

Shu bilan birga, tashqi siyosiy omillar ham "Yosh xivaliklar" faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Rossiya imperiyasining Xiva xonligi ichki ishlariga aralashuvi va mintaqadagi geosiyosiy vaziyat harakatning mustaqil siyosiy kuch sifatida shakllanishini murakkablashtirdi. Natijada "Yosh xivaliklar" ko'proq ma'rifiy va maslahat xarakteridagi faoliyat bilan cheklanishga majbur bo'ldilar.

“Yosh xivaliklar” harakatini Markaziy Osiyodagi jadidchilik oqimining ajralmas qismi sifatida baholash imkonini beradi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, “Yosh xivaliklar”ning maqsad va vazifalari “Yosh buxoroliklar” hamda boshqa jadid guruhlarining dasturiy qarashlariga yaqin bo‘lgan. Biroq Xiva xonligining siyosiy va ijtimoiy sharoiti ushbu harakatning rivojlanish sur‘atlarini cheklab qo‘ygan [8].

“Yosh xivaliklar” tashkiloti qisqa muddat faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, u milliy ong va siyosiy tafakkur evolyutsiyasida muhim bosqichni tashkil etadi. Ushbu harakat orqali jamiyatda islohotlarni tinch yo‘l bilan amalga oshirish mumkinligi haqidagi qarashlar shakllana boshlagan [9]. Bu esa keyingi davrlarda yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar uchun muhim tajriba vazifasini bajargan.

“Yosh xivaliklar” tashkilotining tarixiy ahamiyatini quyidagi jihatlarida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi: birinchidan, u Xiva jamiyatida islohotchi fikrlarning shakllanishiga turtki berdi; ikkinchidan, ma‘rifat va ta‘limni taraqqiyotning asosiy omili sifatida ilgari surdi; uchinchidan, siyosiy ong va fuqarolik pozitsiyasining rivojlanishiga xizmat qildi [10].

XULOSA

“Yosh xivaliklar” tashkiloti Xiva xonligi tarixida yuzaga kelgan muhim ijtimoiy-siyosiy harakatlardan biri sifatida alohida ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot natijalari ushbu harakat XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jamiyatda to‘plangan muammolar, ya‘ni siyosiy turg‘unlik, ijtimoiy tengsizlik va ta‘lim tizimidagi orqada qolish holatlariga javob sifatida shakllanganini ko‘rsatadi. “Yosh xivaliklar” o‘z faoliyati orqali jamiyatni zo‘ravonliksiz, bosqichma-bosqich isloh qilish mumkinligi haqidagi g‘oyani ilgari surgan.

Tashkilotning asosiy ahamiyati uning bevosita siyosiy yutuqlarida emas, balki jamiyat ongida yuz bergan sifat o‘zgarishlarida namoyon bo‘ladi. “Yosh xivaliklar” tomonidan ilgari surilgan konstitutsiyaviy boshqaruv, qonun ustuvorligi, ta‘lim va ma‘rifatni rivojlantirish kabi g‘oyalar Xiva jamiyatida yangicha fikrlash muhitini shakllantirishga xizmat qilgan. Bu g‘oyalar keyinchalik yuz bergan siyosiy jarayonlar uchun muhim mafkuraviy asos bo‘lib xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bartold V.V. **Сочинения. Том II. Часть 2.** Москва: Наука, 1964. – 623 с.
2. Иванов П.П. **Очерки по истории Средней Азии.** – Ленинград: Издательство ЛГУ, 1958. – 412 с.
3. Семёнов А.А. **Хива и Хивинское ханство в XIX веке.** – Ташкент: Фан, 1956. – 289 с.
4. Зиёев Ҳ. **Туркистон Россия мустамлакачилиги даврида.** – Тошкент: Шарқ, 1998. – 368 б.
5. Каримов Ш. **Хива хонлиги тарихи.** – Тошкент: Фан, 1997. – 256 б.
6. Абдуллаев Р. **Жадидчилик ҳаракати ва миллий уйғониш.** – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 214 б.
7. Алимӯхаммедов Д. **Ўрта Осиёда жадидчилик ҳаракати.** – Тошкент: Академнашр, 2010. – 198 б.
8. Қосимов Б. **Миллий уйғониш ва жадидлар.** – Тошкент: Маънавият, 2004. – 240 б.
9. Бобожонов Ҳ. **Хива хонлиги давлат бошқаруви тизими.** – Тошкент: Фан, 2015. – 222 б.
10. **Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Хива хонлиги.** – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2004. – 560 б.

